

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА
ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
ЖАЛАЛ-АБАД ШААРЫНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ
ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
ТАЖИК УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

К.08.17.564 мамлекеттер аралык диссертациялык кенеш

Кол жазма укугунда
УДК. 657.1(03):657.6.

ХОДЖИЕВ ГУФРОН ХОДЖИКУРБОНОВИЧ
БУХГАЛТЕРДИК ЭКСПЕРТИЗАНЫН УЮШТУРУУ-
МЕТОДИКАЛЫК КАМСЫЗДООСУН ӨНҮКТҮРҮҮ
(Таджикистан Республикасынын материалында)

Адистиги 08.00.12 – Бухгалтердик эсеп, статистика

Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Душанбе - 2018

**Диссертациялык иш Таджик коммерция мамлекеттик
университетинин бухгалтердик эсеп жана аудит кафедрасында
аткарылды**

Илимий жетекчи: Экономика илимдеринин доктору, доцент
Низомов Самариддин Фахриевич

Официалдуу оппоненттер: экономика илимдеринин доктору, профессор
Тургунбаев Жусуп Тургунбаевич

экономика илимдеринин кандидаты, доцент
Жанузакوف Болотбек Шакыевич

Жетектөөчү мекеме: Таджикстан укук, бизнес жана саясат
мамлекеттик университети,
735700, Таджикистан Республикасы,
Согдий областы, Худжанд ш., 17 мкр-ну,
уй №1

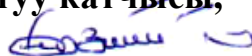
Диссертациялык иш 2018-жылдын 14-сентябрында саат 14-00дө Жалал-Абад эл аралык университетинин, Ош мамлекеттик университетинн жана Тажик улуттук университетинин алдындагы экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо боюнча өтө турган К.08.17.564 мамлекеттер аралык диссертациялык кенешинде К.Ш. Токтомаматов атындагы илим изилдөө, иштеп чыгуу жана инновация борборунда корголот. Дареги: Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары, Женижок көчөсү, 30.

Диссертация менен Жалал-Абад шаарындагы Эл аралык университетинин илимий китепканасында таанышууга болот. Дареги: 715 613, Жалал-Абад шаары, Женижок көчөсү, 30 жана mpu.kg сайтында.

Автореферат разослан «__»_____2018 года

К.08.17.564 мамлекеттер аралык

Диссертациялык Кеңештин окумуштуу катчысы,
Экономика илимдеринин доктору

Низомов С.Ф.

I. ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗҮ

Изилденген теманын актуалдуулугу. Базар экономикасынын динамикалык өнүгүү шартында ишканалардын экономикалык ишмердүүлүгүндө чарбалык жыйынтыкты жана бухгалтердик эсептин системасындагы өзгөрүүлөрдү чагылдурууда текшерүүнү күчөтүүсү зарыл. Чарбалык операциялардын көп түрдүүлүгүнөн жана татаалдыгынан каржылык отчеттуулукта операциялардын ишкананы түптөөчүлөрдүн, акционерлердин жана менчик ээлеринин мүлктүк абалына төп келүү айкындуулугу менен чагылдырууну ишкананын ички жана сырткы аудиторлору толугу менен тастыктай албайт. Ишканада субъекттердин ар түрдүү кызыкчылыгынын негизинде активдер жана карыздар менен байланышкан финансылык жана чарбалык операциялардын укук бузуучулук факттары кездешет. Ошондой көрүнүштөрдү жоюу максатында ар түрдүү экономикалык текшерүүлөр колдонулат. Базар экономикасынын шартында ишканаларды текшерүүнүн эффективдүү формасы катары бухгалтердик экспертиза эсептелет. Мындай текшерүү ар кандай периоддогу эсептик процесстерди жана финансы-экономикалык чарбалык ишмердүүлүктөгү көрүнүштөрдү жана фактыларды текшерүүнү өзүнө камтыйт. Кызыкдар тараптардын керектөөсүн канааттандыруу үчүн активдердин, карыздардын жана чарбалык жыйынтыктын бухгалтердик экспертизасынын жардамы менен тастыкталган эсеп-кысаптык маалымат, ишкананын инвестиция тартуу кызыкдарлыгын жаратат. Бүгүнкү күндө чарбалык субъекттерге экономикалык текшерүүнү тандоо мүмкүнчүлүгү болушу зарыл жана ушул себептүү бухгалтердик экспертиза текшерүүнүн жеткиликтүү бир формасы катары чыгуусу зарыл. Андыктан ишканадагы түрдүү терс көрүнүштөгү мүчүлүштүктөрдү жана укук бузуучулукту жоюу үчүн бухгалтердик экспертизанын өткөрүүнүн илимий – методикалык жоболорун жана практикалык сунуштоолорунун иштелмелерин даярдоону талап кылат.

Финансылык жоготууларды алдын алуу үчүн, чарабалык субъекттердин кокустан кетирген катачылыктарын жоюу максатында, терс финансылык жыйынтыктардын себептерин изилдөө үчүн бухгалтердик экспертизаны уюштуруунун принциптерин жана илимий тастыкталган методикасын иштеп чыгуу экспертизалык көйгөйдүн актуалдуулугун айгинелейт. Ошондуктан, заманбап экономикалык шарттагы ушул көйгөйдүн толук изилденбегени изилдөөнүн темасын, максатын, милдетин, түзүмүн жана негизги багыттарын тандоо зарылчылыгы келип чыкты.

Диссертациянын темасынын илимий жана мамлекеттик программалар менен байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору Тажикистан Республикасынын Өкмөтүнүн 01 октября 2016 года, № 392 токтому менен бекитилген «Таджикистан Республикасынын 2030 жыл аралыгындагы Улуттук өнүгүү стратегиясы» менен байланышкан.

Бухгалтердик эсептин ситемасынын жана бухгалтердик экспертизанын өркүндөтүү суроолору төмөнкү программаларда чагылдырылган: Таджикистан Республикасынын Өкмөтүнүн 03 октября 2006 года, № 428 токтому менен бекитилген «Тажикистан Республикасында финансылык отчеттуулукту эл аралык стандарттарын жайылтуу үчүн кошумча чаралар», Таджикистан Республикасынын Өкмөтүнүн 03 май 2010 жылдагы № 231 токтому менен бекитилген «Тажи-

кистан Республикасында финансылык отчеттуулукту эл аралык стандарттарын жайылтуу үчүн кошумча иш-чаралары», Тажикистан Республикасынын Өкмөтүнүн 03 апрель 2012 жылдагы № 154 токтому менен бекитилген «Тажикистан Республикасында финансылык отчеттуулукту эл аралык стандарттарын жөнгө салуу боюнча кошумча чаралар» жана Тажикистан Республикасынын 25 март 2011-жылдагы № 702 Мыйзамы «Бухгалтердик эсеп жана финансылык отчеттуулук жөнүндөгү» жайылтууда колдонулган. Мындан сырткары, диссертация Тажик мамлекеттик коммерция университетинин илимий – изилдөө планынын негизинде аткарылган.

Изилдөөнүн максаты жана милдети. Изилдөөнүн максаты болуп бухгалтердик экспертизанын теория-методикалык жана уюштуруу-практикалык маселелерин изилдөө илимий багыты менен бирге, ар түрдүү чарбалык субъектилердин финансы-чарбалык ишмердүүлүгүнүн өнүгүүсүнө бухгалтердик экспертизанын методикалык сунуштарын иштеп чыгуу саналат.

Коюлган максатка жетүү үчүн төмөндөгүдөй милдеттерди чечүү каралган:

- Заманбап шарттагы бухгалтердик экспертизанын түшүнүк аппаратынын илимий-практикалык багыт катары кароо менен бухгалтердик экспертизанын концептуалдык жоболорун далилдөө;

- Бухгалтердик экспертизанын предметтик классификациясын эске алуу менен концептуалдык принциптерин түзүү жана алардын базасында бухгалтердик экспертизанын өндүрүш системасынын эффективдүү уюштуруучулук багытын түзүү;

- Бухгалтердик экспертизанын мүнөздүү белгилерин тактоо менен, анын документалдуу аудиттен, салыктык текшерүүдөн жана ревизиядан айырмачылыгын аныктоо жана далилдөө;

- Финансылык жана чарбалык экономикалык жаңы карым-катнаштагы каталыктарды табуунун негизинде эксперт-бухгалтердин экономикалык текшерүү системасындагы эффективдүү модельди иштеп чыгуу;

- Ишкананын активдеринин жана карыздарынын бухгалтердик экспертизасынын уюштуруу-методикалык жактарын иштеп чыгуу;

- активдеринин жана карыздарынын бухгалтердик экспертизасын уюштурууну жакшыртуунун практикалык сунуштарын иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Изилдөөнүн илимий жаңылыгы болуп чарбалык субъекттердин эффективдүү иштеши жана терс жыйынтыктын алдын алуу үчүн экономикалык текшерүү системасында бухгалтердик экспертизаны өткөрүүнүн теориялык жана уюштуруу-методикалык негиздерин иштеп чыгуу эсептелет.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгынын негизги элементтерин төмөндөгүлөр түзөт:

- Заманбап шарттагы бухгалтердик экспертизанын түшүнүк аппаратынын илимий-практикалык багыт катары кароо менен бухгалтердик экспертизанын концептуалдык жоболору далилденди;

– Бухгалтердик экспертизанын предметтик классификациясын эске алуу менен концептуалдык принциптерин түзүү жана алардын базасында бухгалтердик экспертизанын өндүрүш системасынын эффективдүү уюштуруучулук багыты түзүлдү;

– Бухгалтердик экспертизанын мүнөздүү белгилерин такталды, анын документалдуу аудиттен, салыктык текшерүүдөн жана ревизиядан айырмачылыгы аныкталды жана далилденди жана финансылык, чарбалык экономикалык жаңы карым-катнаштагы каталыктарды табуунун негизинде эксперт-бухгалтердин экономикалык текшерүү системасындагы эффективдүү модели иштелип чыкты;

– Анализденген көрсөткүчтөрдүн негизинде ишкананын активдеринин жана карыздарынын бухгалтердик экспертизасынын уюштуруу-методикалык жактары жана бухгалтердик экспертизасын өткөрүүнү жакшыртуунун практикалык сунуштарын иштелип чыкты.

Диссертациялык иштин практикалык маанилүүлүгүн автордун бухгалтердик экспертиза өткөрүүнүн чектерин кеңейтүү сунуштарын иштеп чыгуусу тастыктайт, аларды өнүктүрүү жана өркүндөтүү боюнча тура концепцияны уштуруу эсептелет. Диссертацияда сунушталган бухгалтердик экспертизанын методикасы жана андагы өткөрүлгөн профилактикалык иш-чаралар базар чөйрөсүндөгү финансылык-чарбалык катышуучулардын ички жана сырткы кызыкчылыктардын коргоону камсыздоодогу практикалык эффективдүү негиздерин түзөт.

Диссертациялык иштен алынган жыйынтыктардын экономикалык маанилүүлүгү болуп бухгалтердик эксперттик ишмердүүлүктүн өзгөчөлүгүнүн жана мыйзам ченемдүүлүгүнүн негизинде бухгалтердик экспертизанын маңызындагы илимий концептуалдык жоболор теориясын кеңейтүү эсептелет. Иштелип чыккан сунуштар жана рекомендациялар бухгалтердик эсептин эл аралык стандарттарын колдонуу шартында бухгалтердик экспертизаны теориясын жана методологиясын өркүндөтүүгө багытталган.

Диссертациянын коргоого алынып чыгуучу негизги жоболору:

1. Заманбап шартаагы бухгалтердик экспертизанын түшүнүк аппаратынын илимий-практикалык багыт катары кароо менен бухгалтердик экспертизанын концептуалдык жоболору далилденди;
2. Бухгалтердик экспертизанын предметтик классификациясын эске алуу менен концептуалдык принциптерин түзүү жана алардын базасында бухгалтердик экспертизанын өндүрүш системасынын эффективдүү уюштуруучулук багыты түзүлдү;
3. Бухгалтердик экспертизанын негизги институтционалдык багыттары жана мүнөздүү белгилери такталды, анын документалдуу аудиттен, салыктык текшерүүдөн жана ревизиядан айырмачылыгы аныкталды жана далилденди;
4. Финансылык жана чарбалык экономикалык жаңы карым-катнаштагы каталыктарды табуунун негизинде эксперт-бухгалтердин экономикалык текшерүү системасындагы эффективдүү модели иштелип чыкты;
5. Ишкананын активдеринин жана карыздарынын бухгалтердик экспертизасынын уюштуруу-методикалык жактары иштелип чыкты;

6. активдеринин жана карыздарынын бухгалтердик экспертизасын уюштурууну жакшыртуунун практикалык сунуштары берилди.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Автордун жеке салымын илимий изилдөөнүн максатын, предметин жана объектисин аныктоо, диссертациялык изилдөөнүн маселелеринин тизмегин негиздөө жана аларды чечүү, теориялык жана усулдук жоболорду аларды пайдалануу мүмкүн болгон стадияга чейин жеткирүү, Тажик Республикасынын базар экономикасынын шартында бухгалтердик экспертиза жүргүзүүнүн методикасын иштеп чыгуу жана иш жүзүнө ашыруу(кийирүү жөнүндө акты берилген) түздү.

Изилдөөнүн натыйжаларын сыноодон өткөрүү. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жыйынтыктары доклад жана статьялар түрүндө журналдарда, илимий-практикалык конференциялардын материалдарында жана илимий эмгектер топтомунда публикацияланган. Алар: «Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита» аттуу Эл аралык илимий – практикалык студенттик конференциясында (Душанбе, 2013ж.), «Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита» аттуу Эл аралык илимий – практикалык конференциясында (Душанбе, 2014г.), «Бухгалтерский учет: достижения и научные перспективы XXI века, посвященной 80-летию кафедры бухгалтерского учета» аттуу Эл аралык илимий – практикалык конференциясында, Россия кооперация университети (Москва, 2015г.), «Вопросы комплексного экономического анализа показателей устойчивого развития предприятий и его информационное обеспечение» аттуу Эл аралык илимий – практикалык конференциясында (Душанбе, 2016г.), «Современные проблемы интеграции и координации системы учета и аудита в странах Центральной Азии» аттуу Орто Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ыссык-Көл форумунун, Исраиловдук окуу - VII Эл аралык илимий теориялык жана практикалык конференциясында (Бишкек, 2017 г.)

Диссертациялык изилдөөнүн кээ бир жыйынтыктары Тажик Республикасынын бухгалтерлер жана аудиторлор профессионалдык Коомдук институнун иш-мердүүлүгүндө пайдаланылган (кийирүү акты 17.03.2018 ж., №11 тастыкталган).

Диссертациянын натыйжаларынын публикацияларда чагылдырылышынын толуктугу. Изилденген тема боюнча жалпы көлөмү 7,0 басма табакты түзгөн 17 илимий макала, анын ичинен 1 монография, 6 Россия Федерациясынын ЖАК сунуш кылган, 3 Кыргыз Республикасынын ЖАК сунуш кылган басылмаларда жарык көргөн.

Диссертациянын көлөмү жана логикалык түзүлүшү. Иш 155 бет компьютердик тексттен турат, 15 таблица, 17 чийме, 8 тиркеме бар. Диссертациялык изилдөө киришүүдөн, үч бөлүмдөн, тыянактар менен сунуштардан, 196 аталыштагы колдонулган булактардын тизмесинен турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, изилденүү абалы жана даражасы негизделип, изилдөөнүн максаты жана маселелери, объектиси жана предмети

аныкталды, иштин илимий жаңылыгы, теориялык жана практикалык маанилүүлүгү аныкталды.

Изилдөөнүн биринчи бөлүм «Заманбап шартта бухгалтердик экспертизанын теориялык негиздер түзүмү» - деп аталып, бухгалтердик экспертизанын теориялык негиздеги мааниси жана предмети изилденген жана ошондой эле Тажик Республикасында бухгалтердик экспертизаны жөнгө салуучу нормативдик – укуктук документтер каралган. О.э. бухгалтердик экспертизанын милдети жана классификациясы аныкталган.

Диссертациялык изилдөөдө автор тарабынан бухгалтердик экспертизанын түшүнүк аппаратын кароо менен бирге экспертизанын ар түрдүү түрлөрү келитирилген. Автор ар түрдүү булактардагы түшүнүктөрдү критикалык талдоонун натыйжасында бухгалтердик экспертизанын төмөндөгүдөй аныктамасына токтолгон: Бухгалтердик экспертиза – бул ишкананын же жеке ишкердин ишмердүүлүгүн чагылдырган операцияларды камтыган документтерди факттылык абалын аныктоо үчүн компетенттүү жактар менен өткөрүлгөн изилдөө жана эксперт-бухгалтерге коюлган маселени чечүү.

Чындыгында, эсепти жөнгө салуу өзгөчөлүгүнүн негизинде, автор төмөндөгүдөй 1-сүрөттөгү бухгалтердик экспертизанын түрлөрүн бөлгөн:

1-сүрөт. Бухгалтердик изилдөөнүн классификациясы

Булак: автор тарабынан түзүлгөн.

Тактап айтканда, бухгалтердик экспертизанын предметин изилдөө үчүн документтер негизги курал катары кызмат өтөшөт. Бул, биринчиден, бухгалтердик эсепте документтин негизинде финансылык-чарбалык операциялар катталса, экинчиден, документтер ишканада эң негизинен талдоонун жана ишмердүүлүктү текшерүүнүн каражаты катары саналып, ал эми үчүнчүдөн бухгалтердик документтер кылмыштуулук жана жарандык мыйзамдуулукта негизги далилдүү булак болуп эсептелет.

Илимдин ар түрдүү чөйрөсүндө «документ» түшүнүгү ар түрдүү такталат. Мисалы, бухгалтердик эсепте документ – бул чарбалык операциянын болуп өткөндүгүн же болуусуна укук берген жазуу түрүнлөгү далил болсо, а укуктук предметте документ юридикалык фактыны камтыган форма катары саналат. Бухгалтердик экспертизада документ деп - экономикалык-укуктук

жыйынтыктарга байланышкан чарбалык операциялар же башка фактылар жөнүндөгү реквизиттерди камтыган жазма актысы айтылат.

Автор документ ишкананын бир эле юридикалык эле эмес, экономикалык маалыматын да алып жүрүүчү катары эсептелет жана документтин негизинде чарбалык операциялардын болуп өткөндүгүн биринчи каттоо жүргүзүлөт.

1- Таблица. Бухгалтердик экспертизанын субъекттеринин өзгөчөлүгү

Бухгалтер- дикэкспертиза- нын түрлөрү	Ревизия	Аудит	Салыктык текшерүү	Соттук-бухгалтердик экспертиза
Бухгалтердик экспертизаны аныктоочу жактар же ме- кемелер	Жогорку кыз- маттык жактар	Ишкердүүлүк субъ- ектиси, негиз- дөөчүлөр, укук кор- гоо органдары	Контроль- доочу орган	Сот, прокурор, тергөөчү жана сот, прокуратура, ички иштер органы жана тергөө жүргүзүүчү башка укук коргоо ор- гандары
Бухгалтердик экспертизаны өткөрүүчү жак- тар же мекеме- лер	Жогорку кыз- маттык орган- дар дайындаган жак (ревизор)	Аудитор, аудитор- дук компания	Контроль- доочу ор- гандын же- текчилиги	Бухгалтер-эксперт, эксперттик мекеме
Жыйынтык документи	Ревизия актысы	Аудитордук корутунду	Текшерүү актысы	Эксперттик корутунду

Булак: автор тарабынан түзүлгөн.

Бухгалтердик экспертизаны изилдөө материалында же ар түрдүү доку-
менттерди талдоо учурунда бухгалтер-эксперт 2-таблицада көргөзүлгөн доку-
менттерди так жана туура айырмалоосу зарыл. Ошол эле мезгилде экспертке кароого берилген документтер закондуу түрдө алынышы керек.

Заманбап шарттарда ар түрдүү областтагы, анын ичинде экономикадагы укук бузуучулук менен күрөшүүдө керектүү сапаттагы изилдөөлөрдү камсыздоо үчүн экспертизаны системалаштыруу чөйрөсүн түзүү зарыл.

Үч ченемдеги негизге таянган жана системалардын субординациясын сакта-
ган, б.а. экспертизанын предметин, объектисин жана изилдөө методикасынын чегинде соттук экспертизанын алты классын (2-сүрөт)көргөзүү зарылдыгы келип чыгат.

Сунушталган жалпы түзүм дайыма эле экспертизанын түрлөрү боюнча дифференцирлөөнүн тууралыгын көргөзө албайт, бирок экспертиза өткөрүлгөн мекемелердин ишин жеңилдетет жана өтө керектүү болуп саналат.

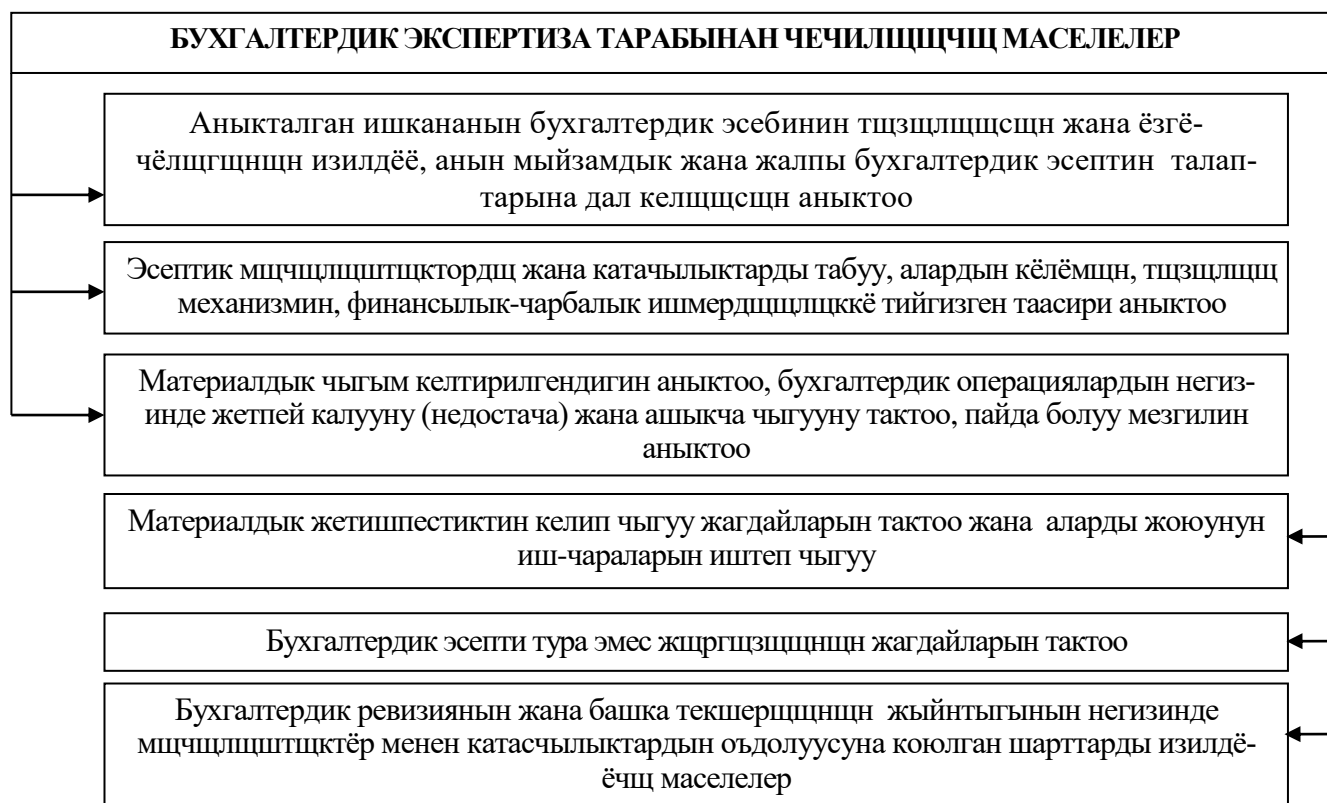
2- Таблица. Бухгалтердик экспертизанын объектисинин түзүмү

№ п/п	Изилдөөнүн объектисинин түрлөрү	Изилдөөнүн объектисинин түрлөрүнүн түзүмү
1	Алгачкы эсептик документтер	Тармактык өзгөчөлүгүнүн негизинде
2	Башка алгачкы документтер	Келишимдер, Макулдашуулар, катар жана лицензияла
3	Бухгалтердик эсептин Регистр- лери	Бухгалтердик эсептин бардык участкаларында

4	Финансылык отчеттуулук	Финансылык абал боюнча отчеттуулук жана аларга тиркеме
5	Бухгалтердикэкспертизанын маалыматтарын камтуучу башка материалдар	Салыктык отчеттуулук, мурдагы документалдык изилдөөлөр, сурак протоколу, өздүк жазуулар жана башкалар.

Булак: автор тарабынан түзүлгөн.

Автор бухгалтердик экспертизанын жардамы менен материалдык чыгымдын кимге келитрилгендигин жана көлөмүн аныктоого болот деп эсептейт жана ал ири көлөмдүү материалдык чыгымга учураган юридикалык тараптарга маанилүү деп белгилейт. Мында, эксперт-бухгалтер чечилүүчү суроолоруна жараша төмөнкү маселелерди да толугу менен чече алат жана алар төмөндөгүдөй группаларга бөлүнөт (2-сүрөт).

2-сүрөт. Бухгалтердик экспертиза тарабынан чечилүүчү маселелер топтому

Булак: автор тарабынан түзүлгөн.

Автор, бүгүнкү күндөгү өткөрүлгөн бухгалтердик экспертиза ар түрдүү процессуалдык институттун талаптарына толугу менен жооп бериш керек деп эсептейт жана ал милдети боюнча кылмыштуулук жана жарандык соттук өндүрүүдөн айырмалануусу зарыл. Ошондуктан, бухгалтердик экспертизанын нормативдик-укуктук жөнгө салуу маселелери өзгөчө көңүлдү өзүнө бурат.

Диссертациялык иште бухгалтердик экспертизанын нормативдик-укуктук жөнгө салуу акттарын, автор 3 группага бөлүп карайт:

1. Мүлктүк карым катнашты жөнгө салуучу нормативдик-укуктук акттар;
2. Экономикалык экспертизанын белгилүү бир бөлүгүн жөнгө салуучу нормативдик-укуктук акттар;
3. Тармактык өзгөчөлүгүнө жараша жүргүзүлүүчү бухгалтердик эсепти

жөнгө салуучу нормативдик-укуктук акттар.

Азыркы мезгилде Таджикистан Республикасы боюнча административдик, жарандык, кылмыштуулук соттук өндүрүшүндө соттук - экспертиза ишмердүүлүгүнүн укуктук базасын, уюштуруу принциптерин жана негизги багыттарын 2005-жылы 25-июлдагы Таджикистан Республикасынын «Мамлекеттик соттук экспертиза жөнүндө» мыйзамынын негизинде жөнгө салат.

Республиканын мыйзамдарына жана конкреттүү экспертизанын обьектисинин бухгалтердик документтерине таянып эксперт-бухгалтер материалдар менен таанышуу үчүн белгилүү бир кадамдарга барат, ал эми экспертизадагы конкреттүү циклдык изилдөөлөр экспертизанын документтик айлануу блок-схемасын түзүүгө мүмкүндүк берет.

Изилдөөнүн экинчи бөлүм «Бухгалтердик экспертизаны уюштуруу жоболору» - деп аталып, бухгалтердик экспертизанын информациялык базасы мүнөздөлгөн жана документтердин мазмуну каралган, Таджикистан Республикасындагы ишканалардын ишмердүүлүгүндөгү кетирилген фанансылык катачылыктардын талдоосу жүргүзүлгөн, заманбап шартка ылайыкташылган бухгалтердик экспертизанын уюштуруучулук модели сунушталган.

Таджикистан Республикасындагы ишканалардын ишмердүүлүгүндөгү кетирилген фанансылык катачылыктардын талдоосунда катачылыкты ачыктоонун 50% дан ашпаган фактысы, укук коргоо органдарынын терс ишмердүүлүгүнүн фактысы катары эсептелет, бирок менчикке каршы экономикалык укук бузуучулуктун ачыкталгандыгы өсүп бараткандыгы байкалат. Азыркы күндө мындай укук бузуучулуктун ачыкталгандыгынын көрсөткүчү төмөндөө динамикасында экендиги байкалат. Республика боюнча экономикалык укук бузуучулуктун ар бир алтынчысы соода областында байкалат, себеби жалпы экономикалык укук бузуучулуктун эң чоң пайыздык (20%дын тегерегин) көрсөткүчүн соода түзөт (3-таблица). Андан кийинки орунда өнөр жай, кредиттик жана камсыздоо чөйрөсү, айыл жана токой чарбасы (8%дан 12%га чейин) түзөт.

Автордун ою боюнча, экономикалык укук бузуучулуктун динамикасынын өсүшүн азайтуу үчүн мамлекеттик жөнгө салуу боюнча жана Ата-Мекендик мыйзамдуулукту күчөтүү үчүн ичечкиндүү кадамдарга баруусу жана иш-чараларды уюштуруусу зарыл. Ата Мекендик жана чет элдик тажрыйбага таянсак күч колдонуу иш-чаралары толук жемишин бербейт.

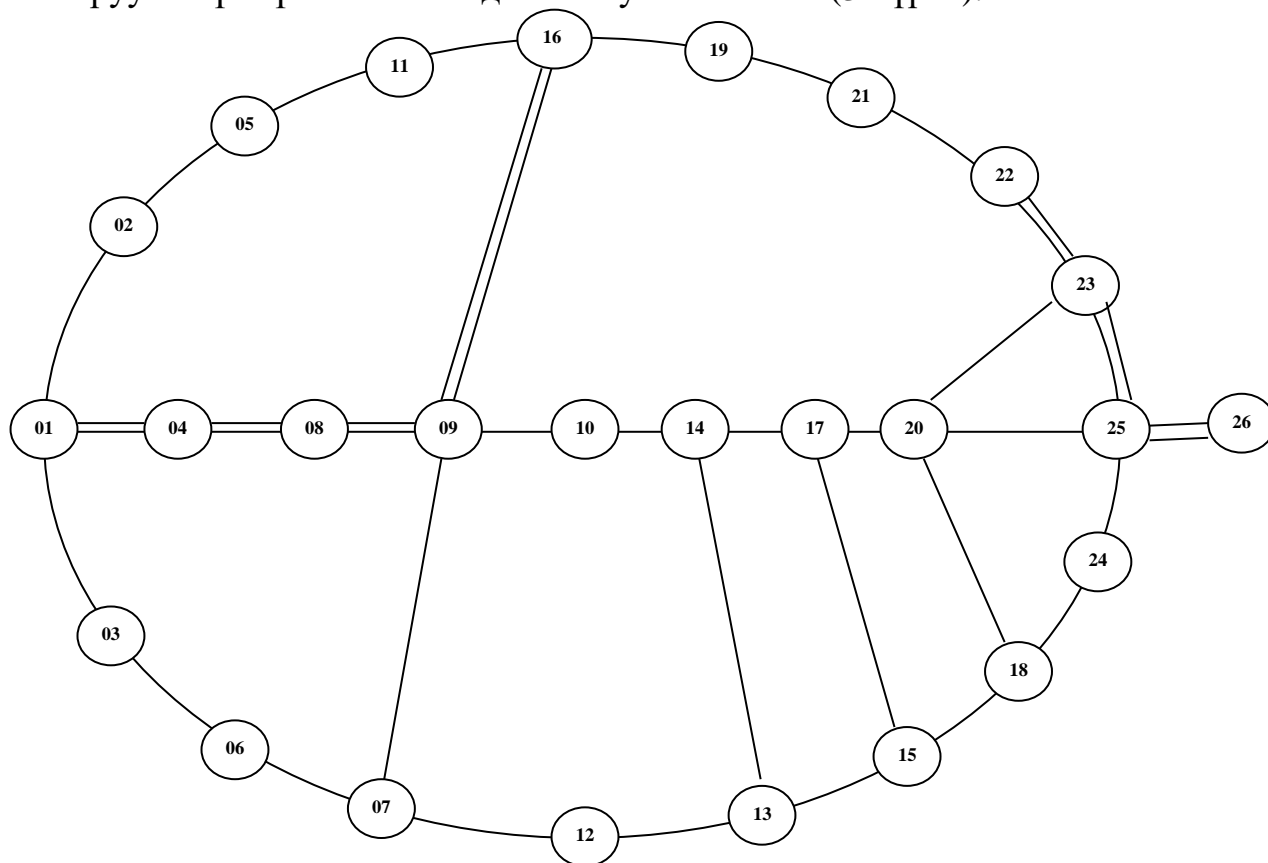
3- Таблица. Таджикистан Республикасынын ишмердүүлүктүн түрлөрү жана тармактары боюнча экономикалык укук бузуучулуктун түзүмүнүн жана түзүлүшүнүн динамикасы

Экономикалык көрсөткүчтөр	2011г.		2012г.		2013г.		2014г.		2015г.		2016г.		2017г.		2017г. в % к	
Өнөр жай	134	12	153	12,43	168	13,02	209	13,65	214	13,77	216	13,7	219	13,34	102,33	101,38
Тамак өнөр жайы	52	4,66	58	4,71	67	5,19	82	5,36	88	5,66	79	5,01	76	4,62	86,36	96,2
Айыл жана токой чарбасы	125	11,19	134	10,89	121	9,38	200	13,06	214	13,77	203	12,88	210	12,79	98,13	103,44
Транспорт	38	3,4	44	3,57	36	2,79	22	1,44	26	1,67	31	1,97	32	1,95	123,07	103,22
Байланыш	29	2,6	32	2,6	46	3,57	41	2,68	53	3,41	51	3,23	63	3,83	118,86	123,52
Курулуш	59	5,28	56	4,55	62	4,81	76	4,96	59	3,8	66	4,19	60	3,65	101,69	90,9
Соода	253	22,65	267	21,69	284	22,02	269	17,57	271	17,44	283	17,95	291	17,72	107,38	102,82
ЖКХ	54	4,83	52	4,22	67	5,19	88	5,75	76	4,89	69	4,38	71	4,32	93,42	102,89
Саламаттыкты сактоо, маданият, соц. камсыздоо	24	2,15	25	2,03	41	3,18	37	2,42	34	2,19	39	2,47	40	2,43	117,64	102,56
Элге билим берүү жана илим	62	5,55	86	6,99	68	5,27	127	8,3	119	7,66	123	7,8	135	8,22	113,44	109,75
Кредиттөө жана камыздоо	114	10,21	127	10,32	144	11,16	193	12,61	205	13,19	213	13,51	226	13,76	110,24	106,1
Башкаруу органдары жана бийлик	48	4,3	59	4,79	65	5,04	47	3,07	58	3,73	64	4,06	73	4,44	125,86	114,06
Башка тармактар	125	11,19	138	11,21	121	9,38	140	9,14	137	8,82	139	8,85	146	8,89	106,56	105,03
Всего	1117	100	1231	100	1290	100	1531	100	1554	100	1576	100	1642	100	105,66	104,18

Булак: автор тарабынан Таджикистан Республикасынын ички иштер Министрлигинин маалыматынын негизинде түзүлгөн.

Ишкананын экономикалык ишмердүүлүгүндө укук бузуучулукту алдын алуунун максималдуу эффектинге жетүү үчүн сырткы текшерүүнүн жана ишкананын жетекчилигине ички тешерүүнү уюштурууда конкреттүү иш-аракеттерин жана шарттарын уюштуруу зарыл. Мындай максатка жетүүнүн бир жолу бухгалтердик экспертизаны уюштуруу.

Автордун ою боюнча, пландоо түйүнүндө башкаруунун объектиси болуп, белгиленген чыгымдарды аткаруудагы материалдык, эмгектик жана финансылык ресурстар бөлүнгөн аткаруучулар эсептелет. Мына ошондуктан, тура жана так пландаштыруу үчүн эксперттердин иши боюнча маалыматтык модель түзүү зарылчылыгы келип чыгат. Бул модель, автор тарабынан «тармактык модель» деп аталып, башкаруу процессинде алдын ала пландалган жана эффективдүү башкарууга мүмкүн болгон модель болуп эсептелет (3-сүрөт).

3-сүрөт. Бухгалтердик экспертиза өткөрүү тармактык модели

Булак: автор тарабынан түзүлгөн.

Бул тармактык моделдин негизин бухгалтердик экспертиза өткөрүүнүн тармактык моделиндеги изилдөө көрсөткүчтөргө негизделген пландуу түрдө белгиленген божомолдуу иштердин жыйындысын өзүнө камтыйт. Н.Т. Белуха тарабынан белгиленген божомолдуу 20 иштердин жыйындысын камтыган модельден айырмаланып, автор бүгүнкү күндүн талабына, бухгалтердик эсептин укуктук базасынын өзгөрүшүнө ылайык 26 иштердин жыйындысын өзүнө камтыган модельди иштеп чыккан. Бул иштердин ыйындысы төмөнкү 4- таблицада каралган.

4-Таблица. Бухгалтердик экспертиза өткөрүү тармактык моделиндеги иш-чаралар жыйындысы

Номер события	Иштердин жыйындысы
01	Экспертиза өткөрүүдөгү милдеттерди тактоо
02	Бухгалтер-эксперттерди же эксперттер группасын тандоо
03	Бухгалтер-эксперт (эксперттер группасы) тапшырылган экспертизанын анализи
04	Эксперт (эксперттер) укук коргоо органдарынын чечимдерин кабыл алуу
05	Эксперттик изилдөөгө керектүү болгон маалыматтардын маңызы жана толуктугун кароо
06	Алынган объект боюнча материалдар менен таанышуу
07	Болгон колдогу материалдарга карап жыйынтыкты тактоо жана эксперттик изилдөөнүн стратегиясын аныктоо
08	Экспертиза өткөрүүнүн методун уюштуруу проведения экспертизы
09	Экспертиза өткөрүүнүн планын иштеп чыгуу
10	Өзүнчө персоналдуу түзүлгөн планды жалпы план менен айкалышуусун текшерүү жана маклдашуу
11	Экспертиза кээ бир объекттери боюнча нормативдик – укуктук акттарды жана мыйзамдарды тактоо
12	Сунушталган экспертизанын объекттери боюнча фактылык маалыматтарды топтоо
13	Документалдык ыкмаладын ичинен эң жакшы төп келгенин тандоо
14	Эксперттик изилдөө процессин аткаруу
15	Алынган жыйынтыктарды талдоо, системалаштыруу жана классификациялоо үчүн компьютердик программаны тандоо
16	Компьютердик ишти уюштуруу үчүн милдеттерди тактоо
17	Эксперттик изилдөөдөгү милдеттердин аткарылышынын тартибинин инструкции
18	Компьютердик изилдөө менен алынган жыйынтыктарды талдоо
19	алынган жыйынтыктарды системалаштыруу жана группировкалоо
20	Эксперттик изилдөөнүн алынган жыйынтыктарнын далилин топтоо жана корутунду жасоо
21	Кээ бир учурларда, корутунду жасоого мүмкүнчүлүк жоктугун жазуу түрүндө билгизүү
22	Экономикалык укук бузуучулуктун профилактикалык иш-чаралары үчүн белгилүү сунуштарды берүү
23	Алынган экспертизалык жыйынтыктарды укук коргоо органдарына берүү
24	Экономикалык укук бузуучулукту эскертүү үчүн сунуштарды укук коргоо органдарына жана административдик органдарга берүү
25	Бухгалтер-эксперти алдын ала кароодогу сурак
26	Бухгалтер-эксперти соттук талдоодогу сурак

Булак: автор тарабынан түзүлгөн, модельге кошумча.

Бул тармактык модельдин өзгөчөлүгүн чарьялык субъекттердин бухгалтердик экспертизасын өткөрүүдө эксперттердин тобу аткарып жатканда айкын түрдө көрсө болот. Автор тарабынан сунушталган 3-сүрөттөгү модель 26 төгөрөкчөлөрдөн туруп иштин көлөмүн тактайт жана алардын аткарылышында убакытты туура пайдаланууга жардам берет.

Мисалы, 1- иште экспертиза өткөрүүнүн планын түзөт, тагыраак айтканда укук коргоо органдарынын чечими менен такталган операциялардын жыйындысын, алардын тууралыгын, өткөрүү мөөнөтүн жана тиешелүү адисттердин бар экендиги такталат. Ошол себептүү, бул иш өз ара байланышкан экспертизанын элементтерин өзүнө камтыйт жана иш катары аткаруу керек бол-

гон кыймылды же процедураны түшүнсө болот, ошол эле учурда аткаруу кыймылы же процедурасы биринин артынан бири аткарылат. Аткарылган ишти жөнөкөй эмгектик көрсөткүчтөр (саат, күндөр, жумалар, айлар ж.б.) же материалдык ченемдер менен көргөзүү зарыл. Иштерди болсо акыркы жыйынтык алынгандан кийин жана кийинки жумуштун стадиясына өтүүгө толук ишеним болгондо гана аткарылды деп эсептелет.

Тармактык модельде биз 2 түрдүү иштерди бөлдүк: алдын ала түзүлүүчү жана корутундулоочу (жыйынтыктоочу). Мисалы: 1- иште экспертиза өткөрүүнүн планын түзүү – алдын ала түзүлүүчү босо, ал эми 26- эксперттин соттук талдоодогу сурагы – корутундулоочу болуп саналат. Тармактык модельдеги иштердин аткарылышы өзүнөн мурунку иш менен тыгыз байланышат жана бул байланыш модельдин жолу деп аталат. Автор тарабынан берилген модельдин жолу линия менен белгиленип, анын жанында жумуштун аткарылышынын убактысы көргөзүлгөн. Мисалы 01- жумуштан 02-жумушка өтүү үчүн 1 күн керек.

Мына ошентип, жолдун узундугун жана көлөмүн тактоо үчүн белгилүү символдор менен көргөзүү жеңил болот. Биздин эсебибизде, t - символу менен жумушту аткарууга кеткен убакыттын суммасын белгилесек, i жана j - символдору менен жолдун бири бирине болгон байланышты көрөтсө болот. Ар бир аткарылган иштин узактыгы $t(i, j)$, ал эми жолу t менен белгиленет.

Автор тарабынан сунушталган модельдерде бухгалтердик экспертиза өткөрүүнүн алдан ала түзүлүүчү жана корутундулоочу иштерди камтыган 9 модельди түзөт жана ал күндүрдү өзүнө камтыйт (5-табл.).

Ар түрдүү бөлүмдөрдөгү же аспекттердеги операцияларды камтыган бухгалтердик эсепти жүргүзүүчү чарбалык субъекттерде бухгалтердик эксперттер группасы иштейт жана анда иштин белгилүү бир канча көлөмүн паралельдүү түрдө жүргүзүлөт. Автор тарабынан ар түрдүү узактыкты камтыган экспертиза өткөрүүнүн бир канча модельдери сунушталган, (5- табл.)

5-Таблица. Сунушталган тармактык модель боюнча бухгалтердик экспертизанын иштеринин аткарылуу тартиби

Жол Номери	Аткарылуу тартиби	Жолдун убактысы (күн)
1	(01,02); (02,05); (05,11); (11,16); (16,19); (19,21); (21,22); (22,23); (23,25); (25,26);	20
2	(01,04); (04,08); (08,09); (09,10); (10,14); (14,17); (17,20); (20,25); (25,26)	20
3	(01,04); (04,08); (08,09); (09,10); (10,14); (14,17); (17,20); (20,23); (23,25); (25,26)	19
4	(01,04); (04,08); (08,09); (09,16); (16,19); (19,21); (21,22); (22,23); (23,25); (25,26)	22
5	(01,03); (03,06); (06,07); (07,12); (12,13); (13,15); (15,18); (18,24); (24,25); (25,26)	17
6	(01,03); (03,06); (06,07); (07,09); (09,10); (10,14); (14,17); (17,20); (20,25); (25,26)	20

7	(01,03); (03,06); (06,07); (07,12); (12,13); (13,14); (14,17); (17,20); (20,25); (25,26)	18
8	(01,03); (03,06); (06,07); (07,12); (12,13); (13,15); (15,17); (17,20); (20,25); (25,26)	19
9	(01,03); (03,06); (06,07); (07,12); (12,13); (13,15); (15,18); (18,20); (20,25); (25,26)	19

Булак: автор тарабынан түзүлгөн, модельге кошумча.

Сунушталган эсептердин ичинен 1-жолду карасаңыздар 03-иш Бухгалтер-эксперт (эксперттер группасы) тапшырылган экспертизанын анализинен 04- Эксперт (эксперттер) укук коргоо органдарынын чечимдерин кабыл алуу жок же болбосо 05- мтариялдарды изилдөөгө өткөндүгү көрүнүп турат, мындай схемада бир канча иш паралеллдүү түрдө өткөндүгү менен тастыкталат. Биз сунуштаган мисалда бухгалтердик экспертизанын эң максималдуу мөөнөтү 4 жолду түзүү менен 22 иш күнүн өзүнө камтыйт.

Предельдик узактыктагы жол чектик (критически) деп аталып, ал бухгалтердик экспертиза өткөрүүнүн иш күндөрүн тактайт. Экспертиза өткөрүүнүн күндөрүн кыскартуу үчүн чектөөчү жолдогу иштин убактысын азайтуучу иш-чараларды өткөрүү керек.

Чектөөчү жолдун маңызынын негизин кыска убакыттагы планды оптимизациялоо жана анын аткарылышына негиздеш керек. Ошондуктан алгачкы пландоо убагындагы эң негизги милдеттердин бири чектөө жолундагы убакытты азайтуунун альтернативаларын кароо болуп эсептелет.

Жыйынтыгында, убакыттын эки түрдүү бааланышында пинималдуу сандагы убакытты (t_{\min}) туура келген максималдуу иштин көлөмүн камсыздаган терс жагдайларын эсебин алып түзүү зарыл жана ал төмөнкү барабардыкта көрүнөт:

$$\text{Тожид.} = \frac{3t_{\min} + 2t_{\max}}{5} = \frac{3 * 17 + 2 * 22}{5} = 19 \text{ рабочих дней}$$

Эгерде, 3 түрдүү бааланыштагы (t_{\min}) минималдуу убакыттын узундугу, (t_{\max}) максималдуу иштин көлөмү жана ($t_{\text{норм}}$) нормалдуу иштин узундугу каралса, анада барабардык төмөндөгүдөй болот:

$$\text{Тожид.} = \frac{4t_{\min} + 4t_{\text{норм}} + t_{\max}}{6} = \frac{17 + 4 * 19 + 22}{6} = 19 \text{ рабочих дней}$$

Жогорудагы көргөзүлгөн талдоонун жана түзүлгөн 2 баабардыктардын негизинде жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыгы бирдей 19 күндү түздү. Бул көрүнүш биздин түзгөн экспертизанын планы оптималдуу экендигин далилдейт.

Бухгалтердик экспертизанын илимий методдорун уюштуруу жана пландоо процедурасы анын өткөрүү убактысын оптималдаштырат жана сапатын жогорулатат. Ошондуктан бухгалтердик экспертизанын илимий түзүлүшү маңыздуу орунду ээлейт.

Илимий изилдөөдө автор тарабынан кылынган эмгектирдин дагы бири катары чарбалык операциялардын болуп өткөндүгүн тастыктоочу жалпы бухгалтердик документтерди толтуруу периодун текшерүү алгоритминин базасында, ишкананын актив жана карыздар экспертизанын методикасы аргументтештирилген.

Диссертацияда изилденген жыйынтыктың негизинде, ишканадагы бухгалтердик эсептин негизги милдеттеринин бири катары актив менен карыздардан кыймылында жана өзгөрүүсүндө закондуулуктун саталуусу чыгат жана бул финансылык, материалдык жана эмгектик ресурстарды бекитилген нормативде, сметада жана нормаларда сактоо менен жүргүзүлөт. Мисалы, бухгалтердик эсеп чарбалык ишмердүүлүктүн кээ бир бөлүгүн эле камтыбастан, балким ар бир операция толугу менен чагылдырылат жана документ менен тастыкталат. Ошол себептүү бухгалтериядагы негизги нерсе бул документтештирүү жана бул тастыктоочу негизги далил катары чыга келет. Мындай документтештирүү өз учурунда ишканадагы мүлктүн сакталышын камсыздайт жана ар кандай өндүрүштүк эмес чыгымдардын пайда болуусун алдын алат.

Изилдөөдө бухгалтердик маалыматтардагы катачылыктар жана мүчүлүштүктөр атайын жасалган жана кокусунан жасалган болуп экиге бөлүнөт:

- атайын жасалган бухгалтердик маалыматтардагы катачылыктар, мүчүлүштүктөр көпчүлүк учурда менчик ээлерин, акционерлерди, салыктык инспекторлорду ж.б. кызыкдар тараптарды алдоо же жаңылыштыруу максатта кылынат;

- атайын эмес жасалган кокустук катачылыктар, мүчүлүштүктөр бухгалтердик эсепте мүлктүн тактыгын жана кыймылынын чарбалык фактыларын туура эмес же толук эмес жазууларды жана эсептөөлөрдү, жүргүзүүдөн келип чыгат. Бул кетирилген катачылыктар чарбалык операциялардын документке түшүүсүндөгү техникалык процесстен жана эсептин (отчеттуулуктун) методикалык же методологиялык негиздерин билбегендиктен пайда болот. Ошондуктан, буларды 2 бөлсө болот: формасы боюнча – техникалык катачылыктар, ал эми мазмуну боюнча - методологиялык катачылыктар.

Мына ошентип, техникалык катачылыктарды төмөндөгүдөй өзгөчөлөнгөн тайпаларга бөлүнөт: биринчи тайпада арифметикалык каталар, калтырып кетүүлөр жана кайра жазып алууларды камтып, бул каталыктардын кесепетинен фактылык көрсөткүчтөр алдын ала түзүлгөн эсептик көрсөткүчтөргө же жыйынтыктоочу суммаларга дал келбейт. Экинчи тайпадагы катачылыктар программалык касыздоо менен байланышкандар, б.а. маалыматты программага киргизүүдө, сактоодо, кайра иштетүүдө жана берүүдө кетирилген ичүлүштүктөр эсептелет.

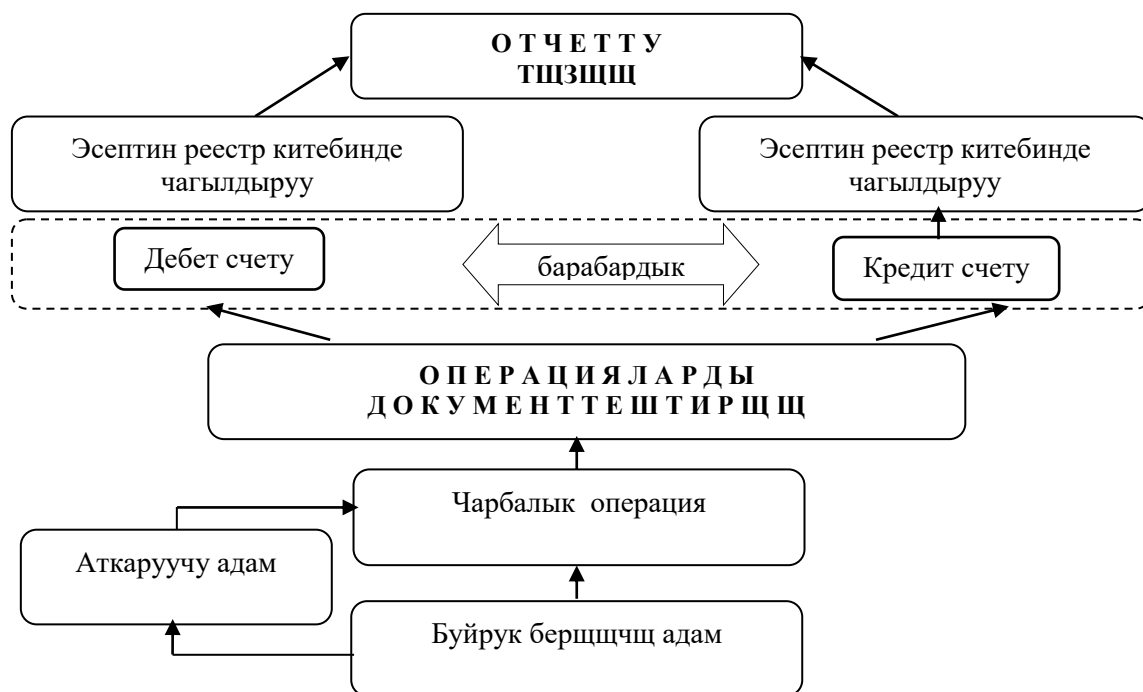
Бухгалтердик эсепти жүргүзүүнүн ар түрдүү стадияларындагы чагылдырууда кетирилген техникалык жана методологиялык катачылыктарды жана мүчүлүштүктөрдү изилдөөдө төмөндөгүдөй стадияларда кароого болот: а) алгачкы документтерди түзүүдө; б) бухгалтердик реестрлерге түшүрүү учрундагылар; в) реестрлердин негизинде отчеттуулукту түзүүдө.

Автор тарбынан сунушталган активдерди жана карыздарды эксперттик изилдөөнүн методу бухгалтердик эсептин методдоруна жана чарбалык операцияларды документалдык чагылдырууга негизделген бухгалтердик документтерди текшерүү алгоритминен турат. Ал алгоритм баштапкы стадияны жана беш блоку өзүнө камтыйт: биринчи блок - циклдык, экинчи блок – сунушталган алгоритмдеги биринчи этапты мүнөздөөчү, үчүнчү этап – ушул алгоритмди тек-

шерүү процедурасы, төртүнчү – алгоритмдин түз жана артка кайтаруу байланышы, бешинчи – мурдагы этаптардын материалдарын иликтөөнү түзөт.

Изилдөөнүн үчүнчү бөлүмү «Бухгалтердик экспертизанын тажрыйбасын өркүндөтүү» - деп аталып, финансылык ишмердүүлүктүн бухгалтердик экспертизасы, Ата-Мекендик ишканалардын активдеринин жана карыздарынын эксперттик баалоо методикасынын негизинде эксперттик изилдөөнүн өркүндөтүү сунушталган жана анны практикалык ишмердүүлүктө аткаруу чаралары берилген.

Автордун жеке оюнда, коюлган максаттарга жана алгачкы көргөзүлгөн материалдар деструктивдүү материалдарды камтыган экономикалык информацияларды аныктоого мүмкүнчүлүк түзөт. Мындай материалдар эксперттик изилдөөдөгү укук бузуучулуктун пайда болуу себептерине, ыкмасына, шартына, белгилерине, пайда болгон жерине жана убактысына өзгөчө көңүл бурууга шарт түзөт. Таджикистан Республикасынын 25.03.2011ж. чыккан №702 «Бухгалтердик эсеп жана финансылык отчеттуулук» мыйзамында ишмердүүлүктүн уюштуруу-укуктук формасына, түрүнө жана көлөмүнө карабастан чарбалык операцияларды документтештирүү жана эсептин методикасы бирдей болуусу керек деген талап коюлган. Ошол талапты аткаруу үчүн автор тарабынан эсептин бирдей методикасы жүргүзүү үчүн чарбалык операцияларды документтештирүү кыймылдарынын тартибинин модели сунушталган (4-сүрөт).

4-сүрөт. Эсептин методикасы жана чарбалык операцияларды документтештирүү тартиби

Булак: автор тарабынан түзүлгөн.

Алгачкы этапта бухгалтер-эксперт эксперттик изилдөө өткөрүү процедурасына түз же кыйыр тартылган атайын эксперттер топтомун тактоосу зарыл. Экспетизага келген алгачкы документтердин негизинде жана аларды визуалдуу кароодо эле бухгалтер-эксперт үчүн корутунду чыгаруу үчүн маалыматтын жетиштүү же жетиштүү эмес экендиги билинет.

Сатуудагы пайданын (зыяндын) экспертизасында кошумча эсептик маалыматтарды изилдөөдө эксперт-бухгалтер эксперттик процесстерге тиешелүү илимий усулдар менен ыкмаларды тандоосу зарыл жана ал тандоодо эксперттердин ишинин маңызынын, көлөмүн, өткөрүү мөөнөтүн жана аткаруучуларды тандоо зарыл. Мындан сырткары, комплекстүү экспертиза үчүн бухгалтер-эксперттердин топтомун экспертизанын алгачкы стадиядасында аныктоосу керек. Ушул эле изилдөөнүн алгачкы этаптарындагы бардык иштердин түзүлүүсү бухгалтердик экспертизанын текшерүү планындагы пайда же зыяндуулук көрсөткүчтөрүнөн көз каранды. Бул көрсөткүчтөр экспертизанын методикасын тактайт (6- табл).

6 -Таблица. Ишкананын финансылык отчеттуулугунун бухгалтердик экспертизасынын методикасы*

№	Эксперт – бухгалтер тарбынан уюштурулуучу процесстер	Маалымат булагы	Кодонулуучу ыкмалар жана усулдар
1.	Чарбалык-финансылык отчеттулук менен тоталдык таанышуу	Ф.№№ 1-4	сопоставление, сравнение и выборка
2.	Финансылык отчеттулукту жана бухгалтердик эсептеги айланмасальдолук ведомостун комплекстүү кароо	Ф.№№ 1-4, Башкы китеп, обороттук ведомость, түшүндүрүүчү каты	анализ, синтез
3.	Бухгалтердик эсептин сандарындагы финансылык отчеттуулуктун көрсөткүчтөрүн десеграгацилоо	Ф.№№ 1-4, Башкы китеп	индукция, дедукция
4.	Эксперттик изилдөөгө тиешелүү финансылык-чарбалык ишмердүүлүктөгү циклдарды тактоо	Эксперт - бухгалтерге берилген документтер	Аналитикалык
5.	Экспертизага тиешелүү мезгилдин финансылык ишмердүүлүктүн толук жана туура чагылдырылышы	Эксперт - бухгалтерге берилген документтер	Өз ара текшерүү, Эки тараптуу текшерүү, ж.б.
6.	Чарбалык-финансылык отчеттулук көрсөткүчтөрүнүн тактыгын эксперттик изилдөө	Ф.№№ 1-4, Башкы китеп	Конкреттештирүү, нормативдик-укуктук жөнгө салуу, баланс көрсөткүчтөрүнүн өз ара байланышы

Булак: автор тарабынан түзүлгөн.

Мына ошентип, укук бузуучулуктун жалпы же айым бир белгилерин табуу, бухгалтердик экспертизанын объектисин изилдөө аналитикалык этапта жүргүзүлөт. Бухгалтердик экспертиза өткөрүүнүн методикалык усулдарын жана ыкмаларын колдонуу механизмдери эксперт-бухгалтердин кыймылынын схемасынан көз каранды жана биз ошол кыймылга байланыштуу документтердин блок-схемасын түздүк. Бул блок-схема сатылган же жөнөтүлгөн товарлардын кыймылынын толуктугун камсыз кылат.

Автор тарабынан, алынган натыйжалардын топтому экспертизалык методиканын ар түрдүү бухгалтердик экспертизасынын жалпы жана нормативдик-укуктук мүнөздөгү талаптарын калыптанышына мүмкүндүк берди. Мындан сырткары, бухгалтердик экспертизанын методикасы конкретүү маселени чечүүгө багытталышы керек. Ушул экспертизанын изилдөө методикасы бухгалтер-эксперттин предметинен көз каранды болгон экспертизанын беш этабынын маанисин жана маңызын тактоочу алгоритм түзүүнү далилдеди.

НЕГИЗГИ ЖЫЙЫНТЫКТАР ЖАНА СУНУШТАР

Изилдөөнүн негизги жоболорунун маңызы диссертациянын өзүндө жана авторферратта көргөзүлгөн. Алардын эң негизги маанилүү жыйынтыктары төмөнкү сунуштар жана рекомендациялар менен берилген:

1. Диссертациялык иште бухгалтердик экспертизанын илимий базасын диалектикалык методу камтыган баарныа бирдей жана толук болгон илимдин областы түзөт. Ал эми анын методологиялык базасын институттук экономикалык теориянын жалпы методологиялык принциптери түзөт. Бухгалтердик экспертизаны өткөрүүнүн практикалык колдонуусун өнүктүрүү жана өркүндөтүү бүгүнкү күндүн экономикасынын абалына жараша жана чарбалык субъектилердин финансылык отчеттуулугунун эл аралык стандарттарга өтүүсүнө көз каранды. Бухгалтердик экспертизанын теориясынын системалуу багыты өз алдынча салыштырмалуу билим сферасын түзүү менен анын түзүмүн жана маңызын далилдейт.

2. Жүргүзүлгөн изилдөө бухгалтердик экспертизаны маанисин, классификациясын жана милдеттерин тактоо менен бирге бухгалтердик билимди пайдаланып далилдердин булактарын табуу анын спецификалык өзгөчөлүгүн камсыздайт. Бул этапта бухгалтердик экспертизаны изилдөө предметин жана эксперт-бухгалтердин корутундусу далил катары булак болоору такталган. Себеби, документтин маңызындагы көрсөткүчтөрдүн өз ара карама-каршылыгы жана туура эместиги же дал келбөөсүн изилдөө бухгалтердик экспертизаны аныктаса, анын предметин бухгалтердик маалыматтын түзүүдө экономикалык укук бузуучулуктун закон ченемдүүлүгүн, практикада пайда болгонун жана аны колдонууну аныктоо жана далилдөө түзөт. Бухгалтердик экспертиза бухгалтердик эсепти жүргүзүүдө жана финансылык отчеттуулуктун көрсөткүчтөрүн чагылдыруудагы укук бузуучулуктун ар бир кыймылынан өзүн алыстатат.

3. Диссертациялык иште чагылдырылган бухгалтердик экспертизанын предметтик областындагы теориялык негиздер бүгүнкү күндөгү бухгалтердик экспертизанын предметинин маңызын 2 позицияда – илимий жана практикалык позицияда кароо менен төмөндөгүдөй тыянактарга келген:

– биринчиден, заманбап экономикалык шартагы бухгалтердик экспертизанын түшүнүк аппаратынын илимий-практикалык багыт катары кароо менен бухгалтердик экспертизанын юридикалык жана экономикалык илимдердин, ишкананын эсептик – финансылык ишмердүүлүгүнүн ичиндеги ролу далилденди;

– экинчиден, бухгалтердик экспертизанын предметинин автордук түшүнүгү сунушталган жана финансылык отчеттуулук түзүүдө жана бухгалтердик эсеп жүргүзүү системасындагы фактыларды туура эмес чагылдыруудагы

фактыларды табуу жана изилдөө, карыздардын, активдердин, өздүк капиталдын, чарбалык процедуралардын жана акыркы чарбалык жыйынтыктардын табуудагы катачылыктарды изилдөө тергөөнүн негизги объектиси болуп саналат. Ал объекттер боюнча менчик ээлерине, акционерлерге, соттук жана укук коргоо органдарына корутунду берүү милдеттүү;

- үчүнчүдөн, ишкананын чегинде бухгалтердик экспертизаны предметин чектөө жана конкреттештирүү керектиги аргументтештирилген;

- төртүнчүдөн, бухгалтердик экспертизаны системалаштыруу берилген;

- бешинчиден, ар түрдүү текешрүүлөр (документалдуу ревизия, аудит, салыктык текшерүү ж.б.) менен өз ара байланышын далилдеген жана алардын жалпы жана өзгөчөлөнгөн сапаттарын тактаган.

4. Бухгалтердик эсептин системасында – бухгалтердик экспертиза укук бузуучулукту аныктоонун негизги инструменттеринин бири катары эсептелет. Ал финансылык отчеттуулукту изилдөөдө, эсептик реестрлерди жана алгачкы документтерди кароо менен уюштурулат жана бул документтер мыйзамдуулукка каршы иштерди тергөөдөгү бухгалтердик экспертизанын спецификалык сапаттарын өзүнө камтуу менен башка экспертизалардан айырмаланат. Эсептик документтерди толтуруу тартибин кароо менен эксперт-бухгалтер чарбалык ишмердүүлүктүн мыйзамдык эмес фактыларын же укук бузуучулук нормаларын тактайт. Бухгалтердик отчеттуулуктагы катачылыктарды табуу механизмдери мүчүлүштүк белгилери боюнча топтомдорго бөлүнгөн жана бул көрүнүш талап коюлган отчеттук маалыматтарды өзгөчөлөнгөн сапаттарын катачылыкта төмөндөтөөрү аныкталды. Себеби бухгалтердик экспертизанын конкреттүү предмети болуп ишкананын финансылык көсөткүчтөрү чагылдырылса, диссертациялык иште биз тараптан эксперттик изилдөөнүн уюштуруу-методикалык негиздери сунушталган. Булардын негизин финансылык жыйынтыктын уюштуруу механизмдери элементтери жана берилген маалыматты ачыктоо тартиби менен түзөт.

5. Диссертациялык иште бухгалтердик экспертизанын мүнөздүү белгилерине анын методикасы негиздерди түзүмдү түзүү менен автор тарбынан төмөnlөгүдөй жыйынтыкка келген:

- ар бир изилденген объектисине жараша бухгалтердик экспертизаны уюштуруу методикасы аргументтештирилген, б.а.: объекттин мүнөздүү белгилери; бухгалтер-экспертке берилген фактылары; бухгалтердик экспертизанын юридикалык процесси.

- экспертизанын предметтик жана объектилик өз ара байланышын камтыган экспертизанылык изилдөө методдору аныкталган. Бул методдун маңызы бухгалтердик экспертизанын белгилеринин ар бирин өзүнчө бөлүп алып кароого негизделген. Мисалы, эксперттик методика, анын объектисин изилдөөдөн айырмаланып конкреттүү маселени чечүүгө багытталган. Мындай жагдай бухгалтердик экспертизанын чечүүчү суроолорун жана маселелерин предметтик белгилери боюнча классификациясына таянып аныктайт.

6. Автор тарабынан жыйынтыктарды системалаштырган жана жалпылаган бухгалтердик экспертизанын иштелип чыгып, сунушталган модели эксперттик

изилдөөнүн беш этаптагы моделин сунуштайт: даярдоочу, аналитикалык, эксперттик эксперимент, салыштыруу жана баалоо. Мындан сырткары, бухгалтердик экспертизанын бөлүнүшү техникалык методуна жана милдетине жараша бөлүнөт. Ар бир этаптын баарын өздөштүрүү экономикалык укук бузуучулуктун негизги белгилерин жана анын негизинде тыянактарын толук анализдөөгө мүмкүндүк түзөт. Жыйынтыктап айтканда, иштеп жаткан заманбап ишканалардын активдеринин жана карыздарынын бухгалтердик экспертизасынын уюштурууну жакшыртуунун практикалык рекомендациялык сунуштары эксперттик изилдөөнүн методикасын өркүндөтөт жана аларды практикалык ишмердүүлүктө колдонууга жардам берет.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫК КӨРГӨН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕГИ:

1. Ходжиев Г.Х. Учет, анализ и аудит в эпоху цифровой экономики в постсоветском пространстве: инновационные перспективы развития [Монография]/ Г.Х. Ходжиев // Монография / кол. авторов; под ред. И.В. Сафоновой, Х.Ш. Нурмухамедовой, А.А. Мирзоалиев - Москва: РУСАЙНС, 2018. - С. 229-241.

2. Ходжиев Г.Х. Некоторые теоретические вопросы судебно-бухгалтерской экспертизы [Текст]/ Г.Х. Ходжиев// Материалы республиканской научно-практической конференции на тему «Актуальные проблемы учета, анализа и аудита в Республике Таджикистан» (12 апреля 2013г., г. Душанбе). – РТСУ, 2013. - С. 68-72.

3. Ходжиев Г.Х. Теоретические и практические вопросы современной концепции судебно-бухгалтерской экспертизы [Текст]/ Г.Х. Ходжиев, С. Исмадова// Материалы международной студенческой научно-практической конференции «Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита» (24-25 мая 2013г., г. Душанбе). - Душанбе: ОИПБА. - С.160-164.

4. Ходжиев Г. Структурирование методов судебно-бухгалтерской экспертизы и развитие их составляющих элементов [Текст]/ Г. Ходжиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2014. - № 2/3 (135). - С. 117-123.

5. Ходжиев Г.Х. Финансовая отчетность: фактор экспертного исследования [Текст]/ Г.Х. Ходжиев // Материалы международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита» (23-24 мая 2014, г. Душанбе). - Душанбе: ОИПБА. - С. 119-124.

6. Ходжиев Г.Х. Порядок назначения, особенности организации и планирования судебно-бухгалтерской экспертизы [Текст]/ Г.Х. Ходжиев//Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 80-летию кафедры бухгалтерского учета университета «Бухгалтерский учет: достижения и научные перспективы XXI века» (26 ноября 2015г.), Российский университет кооперации - Москва, 2015. - С. 491-499.

7. Ходжиев Г.Х. Бухгалтерская документация как объект судебно-бухгалтерской экспертизы [Текст]/ С.И. Садыков, Г.Х. Ходжиев // Материалы V международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы бухгалтерского учета, анализа и аудита» (15-16 июля 2016, г. Душанбе). - Душанбе: ОИПБА, - С. 56-59.

8. Ходжиев Г.Х. Особенности проведения экспертной работы с подлинными бухгалтерскими документами [Текст]/ С.И. Садыков, Г.Х. Ходжиев // V Международная научно-практическая конференция «Вопросы комплексного экономического ана-

лиза показателей устойчивого развития предприятий и его информационное обеспечение» - г. Душанбе, 2016. - С. 286-289.

9. Ходжиев Г.Х. Бухгалтерский аутсорсинг: «плюси» и «минуси» [Текст]/ Г.Х. Ходжиев // Материалы V международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы бухгалтерского учета, анализа и аудита» (15-16 июля 2016, г. Душанбе). - Душанбе: ОИПБА. - С. 175-177

10. Ходжиев Г.Х. Эффективные методы, используемые при проведении бухгалтерской экспертизы [Текст]/ Г.Х. Ходжиев // Вестник Университета экономики и предпринимательства, (научно-популярный периодический журнал). Жалал-Абад, 2016. - С. 18-27

11. Ходжиев Г.Х. Совершенствование методики бухгалтерской экспертизы и способы ее реализации в практической деятельности [Текст]/ С.Ф. Низомов, С.И. Садыков, Г.Х. Ходжиев // Вестник Таджикского национального университета, (научный журнал) Серия: Экономика. - 2017. - № 1. - С. 111-115.

12. Ходжиев Г.Х. Проблемы осуществления бухгалтерской экспертизы в условиях свободного рынка [Текст]/ Г.Х. Ходжиев // Материалы VI международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы бухгалтерского учета, анализа и аудита» (19-20 мая 2017, г. Душанбе). - Душанбе: ОИПБА. - С. 137-140.

13. Ходжиев Г.Х. Оценка информационной базы бухгалтерской экспертизы [Текст]/ Г.Х. Ходжиев // Известия. Международный теоретический и научно-практический журнал. Международной научно-теоретической и практической конференции Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии, Израйловские чтения - VII г. Бишкек, 30 сентября 2017 года. - С. 444-449

14. Ходжиев Г.Х. О признаках классификации непреднамеренных и намеренных искажений финансовой отчетности [Текст]/ Г.Х. Ходжиев // Сборник материалов международной научной конференции «Современные направления теории и практики экономического анализа, бухгалтерского учета, финансового менеджмента» (5-6 декабря 2017г.) СибУПК. – Новосибирск: 2017. - Ч.1. - С. 185-190

15. Ходжиев Г.Х. Теоретическое исследование предметной области бухгалтерской экспертизы [Текст]/ Г.Х. Ходжиев // Известия. Международный теоретический и научно-практический журнал. Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии, №4 (19) 2017 ISSN 1694-7347. - С. 97-102.

16. Ходжиев Г.Х. Искажения в финансовой отчетности: виды и особенности их обнаружения [Текст]/ Г.Х. Ходжиев // Международная научно-практическая конференция, РУК Ярославль-Москва: Издательство «Канцлер», 2017. - С. 335-340

17. Ходжиев Г.Х. Специфика экспертной оценки оригинальности финансовых документов [Текст]/ Г.Х. Ходжиев//Материалы IV международной научно-практической конференции «Научные исследования: теория, методика и практика» (29 января 2018г.), г. Чебоксар, 2018. - С. 412-413.

Ходжиев Гуфрон Ходжикурбоновичтин 08.00.12 – Бухгалтердик эсеп, статистика адистиги боюнча экономикалык илимдеринин кандидаты илимий даражага изденүүчүн « Бухгалтердик экспертизанын уюштуруу-методикалык камсыздоосун өнүктүрүү » аттуу темадагы диссертациялык иштин

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: Бухгалтердик экспертиза, финансылык жыйынтык, ишмердүүлүктүн түрлөрү, экспертизанын методикасы, экспертизаны пландоо, экспертизаны баалоо, соттук-бухгалтердик экспертиза, эксперт-бухгалтер, анализ, эсептөө методу, узактыгы, текшерүү, ревизия, пландоо, уютуруучулук, товардык-материалдык байлыктар ж.б.

Изилдөөнүн предмети болуп эсептин ар түрдүү этаптарындагы активдер жана карыздар менен байланышкан финансылык чарбалык операцияларды чагылдырган фактылардын тууралыгын текшерүү үчүн бухгалтердик экспертиза жүргзүүнүн теория – методологиялык жана уюштуруу-методикалык суроолорун сапаттык жакшыртуунун илимий рекомендациялары жана сунуштары эсептелет.

Изилдөөнүн объектиси. Активдер жана карыздар менен байланышкан финансылык чарбалык операцияларды чагылдырган алгачкы документтердин жана финансылык отчеттулуктун көрсөткүчтөрүнүн бухгалтердик экспертизасы объект болуп эсептелет.

Изилдөөнүн максаты болуп бухгалтердик экспертизанын теория-методикалык жана уюштуруу-практикалык маселелерин изилдөө илимий багыты менен бирге, ар түрдүү чарбалык субъектилердин финансы-чарбалык ишмердүүлүгүнүн өнүгүүсүнө бухгалтердик экспертизанын методикалык сунуштарын иштеп чыгуу саналат.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Изилдөөнүн илимий жаңылыгы болуп чарбалык субъекттердин эффективдүү иштеши жана терс жыйынтыктын алдын алуу үчүн экономикалык текшерүү системасында бухгалтердик экспертизаны өткөрүүнүн теориялык жана уюштуруу-методикалык негиздерин иштеп чыгуу эсептелет.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгынын негизги элементтери; заманбап шарттагы бухгалтердик экспертизанын түшүнүк аппаратынын илимий-практикалык багыт катары кароо менен бухгалтердик экспертизанын концептуалдык жоболору далилденди; бухгалтердик экспертизанын предметтик классификациясын эске алуу менен концептуалдык принциптерин түзүү жана алардын базасында бухгалтердик экспертизанын өндүрүш системасынын эффективдүү уюштуруучулук багыты түзүлдү; бухгалтердик экспертизанын мүнөздүү белгилерин такталды, анын документалдуу аудиттен, салыктык текшерүүдөн жана ревизиядан айырмачылыгы аныкталды жана далилденди жана финансылык, чарбалык экономикалык жаңы карым-катнаштагы каталыктарды табуунун негизинде эксперт-бухгалтердин экономикалык текшерүү системасындагы эффективдүү модели иштелип чыкты; анализденген көрсөткүчтөрдүн негизинде ишкананын активдеринин жана карыздарынын бухгалтердик экспертизасынын уюштуруу-методикалык жактары жана бухгалтердик экспертизасын өткөрүүнү жакшыртуунун практикалык сунуштарын иштелип чыкты.

Диссертациялык иштин практикалык маанилүүлүгүн автордун бухгалтердик экспертиза өткөрүүнүн чектерин кеңейтүү сунуштарын иштеп чыгуусу тастыктайт, аларды өнүктүрүү жана өркүндөтүү боюнча тура концепцияны уштуруу эсептелет.

Диссертациялык иштен алынган жыйынтыктардын экономикалык маанилүүлүгү болуп бухгалтердик эксперттик ишмердүүлүктүн өзгөчөлүгүнүн жана мыйзам ченемдүүлүгүнүн негизинде бухгалтердик экспертизанын маңызындагы илимий концептуалдык жоболор теориясын кеңейтүү эсептелет. Иштелип чыккан сунуштар жана рекомендациялар бухгалтердик эсептин эл аралык стандарттарын колдонуу шартында бухгалтердик экспертизаны теориясын жана методологиясын өркүндөтүүгө багытталган.

Изилдөөнүн натыйжаларын колдонуу чойросу. Изилдөөнүн жыйынтыктары бухгалтердик экспертизасын өткөрүүдө колдонулат жана Тажик Республикасынын бухгалтерлер жана аудиторлор профессионалдык Коомдук институнун ишмердүүлүгүндө пайдаланылат.

РЕЗЮМЕ

диссертационной работы Ходжиева Гуфрона Ходжикурбоновича на тему «Развитие организационно-методического обеспечения бухгалтерской экспертизы (на материалах Республики Таджикистан)» представленной на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.12 – «Бухгалтерский учет, статистика»

Ключевые слова: Бухгалтерская экспертиза, финансовые результаты, виды деятельности, методика экспертизы, планирование экспертизы, оценка экспертизы, судебно-бухгалтерская экспертиза, эксперт-бухгалтер, анализ, методы расчета, продолжительность, проверка, ревизия, планирование, организация, товарно-материальные ценности.

Предмет исследования считается комплекс теоретико-методологических и организационно-методических вопросов бухгалтерской экспертизы с целью разработки научных рекомендаций по качественному улучшению проведения бухгалтерской экспертизы на разных этапах учетного процесса отображения финансово-хозяйственных операций с обязательствами и активами предприятия.

Объект исследования являются процесс проведения бухгалтерской экспертизы показателей финансовой отчетности и первичной документации, которые отражают финансовую деятельность предприятия, в том числе операций с обязательствами и активами

Цель исследования состоит в разработке теоретико-методических и организационно-практических вопросов бухгалтерской экспертизы как научного направления, а также разработка методических рекомендаций для развития организационно-методического обеспечения бухгалтерской экспертизы в финансово-хозяйственной деятельности различных хозяйствующих субъектов.

Методы исследования и аппаратурой диссертационного исследования заключается в исследовании и обобщении информации применялись индукции и дедукции, анализа и синтеза, методы системного, логического, сравнительного анализа, и экономико-статистические методы и др.

Полученные результаты и их новизна диссертационной работы состоит в обосновании теоретические положения бухгалтерской экспертизы на современном этапе развития, а также сгруппирован адекватный понятийный аппарат бухгалтерской экспертизы, который соответствует современным условиям Республики Таджикистан. Дана оценка объекту, предмету и методам бухгалтерской экспертизы, на основе которых выявлена и аргументирована ее разница от документального аудита, налоговой проверки и ревизии. На основе проведенного исследования разработана модель эффективного применения знаний эксперта - бухгалтера в системе экономического контроля, сформированы и разработаны организационно-методические подходы бухгалтерской экспертизы активов и обязательств современных действующих предприятий, а также предложены практические рекомендации по улучшению организации проведения бухгалтерской экспертизы обязательств и активов.

Степень использования позволяет существенно усилить и предотвратить возникновения негативных явлений в основной и иной деятельности хозяйствующих субъектов; беспристрастно оценить функционирование предприятия, его структурные подразделения, усилить контроль над расходами, таких как материальных, финансовых и трудовых ресурсов.

Область применения: Полученные в диссертационном исследовании результаты вносят значительный вклад в развитие организационно-методических вопросов бухгалтерской экспертизы, способствуя усилению и реализации контрольных и учетных функций бухгалтерского учета и улучшение методов проведения экспертных оценок состояние бухгалтерского учета хозяйствующих субъектов. Кроме того, разработанные в диссертации практические рекомендации и предложения способствуют развитию учета, аудита и контроля активов и обязательств, могут применяться в практическую деятельность консалтинговых и аудиторских фирм.

SUMMARY

dissertation thesis of Hojiev Ghuftron Hojiqurbonovich entitled as «The development of organizational and methodological support to accounting expertise (based on the materials of the Republic of Tajikistan)» submitted for the academic degree of the candidate of economic sciences with 08.00.12 - «Accounting, statistics» specialization

Keywords: accounting expertise, financial results, types of activities, expertise methodology, expertise planning, assessment of expertise, forensic accounting expertise, expert-accountant, analysis, calculation methods, duration, verification, audit, planning, organization, inventory.

The subject of the study is a set of theoretical, methodological and organizational-methodological issues of accounting expertise with the purpose of developing scientific recommendations on the qualitative improvement of the conduct of accounting expertise at various stages of the accounting process of mapping financial and business operations with the obligations and assets of the enterprise.

Object of research is the process of carrying out an accounting expertise of financial statements and primary documents that reflect the financial activities of an enterprise, including transactions with assets and liabilities.

The research purpose is to develop theoretical and methodological and organizational-practical issues of accounting expertise as a scientific direction, as well as to elaborate methodological recommendations for the development of organizational and methodological support of accounting expertise in the financial and economic activities of various economic entities.

Research methodologies and the equipment of the dissertation research is the research and generalization of information used induction and deduction, analysis and synthesis, methods of systemic, logical, comparative analysis, and economic and statistical methods, etc.

The obtained results and their novelty of the dissertation thesis are justified theoretical positions of accounting expertise at the present stage of development, and also an adequate conceptual apparatus of accounting expertise is grouped, which corresponds to the modern conditions of the Republic of Tajikistan. The object, subject and methods of accounting expertise are evaluated, on the basis of which it was revealed and substantiated its difference from documentary audit, tax audit and audit. On the basis of the study, a model for the effective application of the expert's knowledge, an accountant in the economic control system, has been developed and organizational and methodological approaches to the accounting examination of assets and liabilities of modern operating enterprises have been developed and practical recommendations for improving the organization of accounting expertise of liabilities and assets have been proposed.

The degree of use makes it possible to significantly strengthen and prevent the emergence of negative phenomena in the main and other activities of economic entities; impartially assess the functioning of the enterprise, its structural units, strengthen control over expenditures, such as material, financial and labor resources.

Application scope: the concrete results of the research obtained will allow to effectively solve the problems of improving the organizational and methodological issues of accounting expertise. In addition, the obtained results are used when reading the training courses in higher educational institutions of the economic direction.